

кого об'єкта (його посадових осіб); застосування заходів щодо попередження правопорушень (з правом прямого втручання в оперативну діяльність об'єкта контролю); надання допомоги підконтрольній структурі в поновленні законності і дисципліни; встановлення причин і умов, що сприяють порушенню вимог правових норм; прийняття заходів щодо притягнення до правової відповідальності винних осіб.

Нагляд – це юридичний аналіз стану справ щодо додержання законності і дисципліни в суспільстві, який здійснюється прокуратурою із застосуванням відповідних, наданих їй законодавством форм, але без безпосереднього втручання в оперативну та іншу діяльність юридичної чи посадової особи, громадянина.

Підводячи підсумок зазначимо, що організаційно-управлінські відносини в будь-якій державі не можуть належним чином розвиватися (удосконалюватися, оновлюватися, корегуватися під час здійснення управлінських дій, тощо) без належно організованої та ефективно працюючої системи контролю та нагляду – важливого чинника поступового розвитку суспільних відносин.

В. П. Колісник,

професор кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, член-кореспондент НАПрН України

ПОНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ ТА ФОРМУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ

У науковій літературі висловлена думка, що “сьогодні конституційний розвиток держави взагалі немислимий без таких фундаментальних правових учень (доктрин): “права та свободи людини”, “правова держава”, “верховенство права”, “розподіл влади”, “парламентаризм”, “місцеве самоврядування”. П. Б. Стецюк наголошує на появі “в теорії і практиці сучасного конституційного права таких нових понять: “доктрини в конституційному праві”, “конституційно-правові доктрини”, “конституційно-правова доктрина держави”. Таким чином, можна говорити як про конституційно-правову доктрину, так і про окремі доктрини в конституційному праві. Зокрема, можна говорити про доктрину конституціоналізму, доктрину народовладдя, доктрину поділу влади, доктрину парламентаризму тощо. Причому одні з них є органічними складовими доктрини конституціоналізму, а інші – мають самостійне значення.

Т. М. Пряхін вважає, що конституційна доктрина – це систематизована сукупність базових поглядів на сутність, зміст, внутрішню та зовнішню форми

основного закону, теорій та концепцій, що встановлюють стратегічні перспективи конституційного розвитку країни, в процесі якого визначається місце і роль конституції в державній, суспільній та правовій системах, встановлюються конституційні стандарти взаємовідносин особистості, суспільства, держави, досліджуються юридичні властивості конституційних норм. На нашу думку, *конституційно-правова доктрина – це сукупність усталених та визнаних науковим середовищем ідей, положень, наукових поглядів та теоретичних узагальнень, що в сукупності складають логічно завершене та внутрішньо узгоджене бачення, розуміння й пояснення сутності, особливостей, головних ознак та закономірностей (або тенденцій) розвитку певного конституційно-правового явища (феномену)*. Зазвичай доктрина складається з доволі складної та розгалуженої системи взаємопов'язаних ідей, положень, тез, висновків та узагальнень. Проте в науковій літературі стверджується й про існування доктрин, що стосуються більш вузьких та специфічних питань. Наприклад, загальновизнаним є існування так званої “доктрини суддівського самообмеження”, що знайшла втілення у “доктрині політичного питання”, у “доктрині суддівського самообмеження” та “доктрині поля розсуду держави”.

Будь-яка конституційна доктрина має свої сутнісні ознаки, які виокремлюють її з-поміж інших підходів та доктрин. Особливо наочно це простежується тоді, коли порівняти певну конституційну доктрину з її антиподом. Так, наприклад, очевидними є відмінності: між доктриною народовладдя та концепцією так званого “повновладдя рад”, що була втілена у державотворчу практику СРСР; між доктриною природного права (в основу якої покладена ідея природного, тобто позадержавного, походження прав людини) та позитивістським підходом тощо. Радянська правова доктрина категорично відкидала доктрину прав людини й одночасно визнавала пріоритет державної влади, пріоритет державних інтересів над інтересами особи та суспільства. До чого це призвело на практиці добре відомо: до нехтування правами людини перш за все на життя, на повагу гідності, на власність, на гідне існування під час насильницької колективізації та непродуманої прискореної індустріалізації, до масових репресій на невинуватих величезних людських жертв та матеріальних втрат під час другої світової війни. Так само категорично радянська правова доктрина відкидала доктрину поділу влади, запровадивши на практиці авторитарні методи ухвалення рішень та “ручного” управління й прикриваючись при цьому тезою про так зване “повновладдя рад”. Хоча насправді система рад, які офіційно визнавалися органами державної влади починаючи з Верховної Ради СРСР та закінчуючи сільськими радами, принципових рішень не ухвалювала. Реальна влада концентрувалася на різних етапах розвитку радянської держави в руках однієї або кількох осіб, які зазвичай обіймали фактично найвищі посади в державі не шляхом вільних виборів, а як результат інтриг та кулуарних домовленостей.

Так само “наука конституційного права в Японії уже з самого початку свого становлення будувала свої доктрини на принципах абсолютизму й етатизму. Ця позиція не могла не бути вкрай суперечливою через неможливість концептуально пов’язати в межах конституційного права абсолютистську за змістом конституцію 1889 р. і принцип буржуазного конституціоналізму, на якому формально будувалася ця конституція”.

Разом з тим у літературі висловлена думка й про те, що начебто існує “офіційна конституційно-правова доктрина”, тобто визнається поділ конституційно-правових доктрин на “офіційні” та “неофіційні”. Досить часто “офіційна конституційно-правова доктрина” пов’язується з діяльністю Конституційного Суду. У зв’язку з цим І. В. Семеніхін слушно зауважує, що “тлумачення (йдеться про доктринальне тлумачення) і власне доктрина так само як і Конституція і доктрина – це явища хоча і взаємопов’язані, проте не рівнозначні. Якщо певне доктринальне положення і відтворюється в актах Конституційного Суду чи в чинному законодавстві, то це не означає, що ці акти стали “офіційною доктриною”. Доктрина – це не акти Конституційного Суду України, а ті загальноприйняті науково-теоретичні доктринальні положення, що були покладені в їх основу. Слід додати, що за оцінками дослідників Конституційний Суд України лише двічі безпосередньо посилався на “правову доктрину”, а в кількох своїх рішеннях використав окремі доктринальні підходи, проте в основному завуальовано.

Визначаючи структуру конституціоналізму, Ю. О. Тихомиров відносить до його елементів: 1) конституційні ідеї і теорії, що відображають базові цінності суспільства; 2) масову конституційну свідомість громадян, населення загалом і його окремих прошарків; 3) конституційні норми, акти та інститути як нормативно структурований вираз двох вищеназваних елементів; 4) конституційний порядок як процес і стан реалізації конституційних норм. Останній серед зазначених структурних елементів – конституційний порядок – це та ланка, яка дає змогу знайти відповідь на запитання про те, як саме головні постулати доктрини конституціоналізму втілюються в реальній державотворчій практиці та у реальній повсякденній практиці функціонування інституцій громадянського суспільства. Власне кажучи йдеться про той конституційний лад, який стає реальністю як результат впровадження нової (а саме – конституційної) системи організації державної влади.

Ф. А. Гаск, пов’язуючи конституціоналізм передусім з обмеженням влади, слушно зазначав, що “ці обмеження відразу задумувалися для того, щоб захистити людей від тих, хто наділений владою, і вони стали єдиними засобами, завдяки яким люди можуть визначати загальний характер того ладу, при якому вони житимуть”. Отже, доктрина конституціоналізму як сукупність усталених, систематизованих та загальноновизнаних ідей, теоретичних положень і узагальнень щодо політико-правової організації держави, яка ґрунтується на ідеї обмеження державної влади з метою забезпечення свободи особи та її вільного розвитку,

безпосередньо пов'язана з категорією конституційного ладу. Адже між проголошенням прихильності до ідей конституціоналізму та намірів побудувати конституційну державу, а також їх реальним втіленням у повсякденну державотворчу практику можуть бути (і насправді часто виявляються) значні розбіжності та відмінності. Їх також може відділяти певний часовий проміжок або тривалий період, що вимірюється роками чи навіть десятиліттями.

Показово, що звільнившись від авторитарних та інших недемократичних режимів, багато держав (з огляду на доволі успішний, переконливий та привабливий досвід західних демократій) доволі часто декларували прагнення запровадити принципи конституціоналізму та демократичні цінності. Проте демократичні перетворення лише в деяких державах призвели до відчутних позитивних зрушень, а в інших – суттєвих змін насправді не відбулося (хоча їх основні закони також містять низку привабливих конституційних ідей, принципів, положень тощо). Саме тому доктрина сучасного конституціоналізму потребує уточнення головних доктринальних підходів до категорії конституційного ладу, яка все ще залишається однією з найбільш складних, дискусійних та недостатньо досліджених.

Розробці феномену конституційного ладу та його правових основ присвячені численні наукові праці. Проте окремі аспекти, пов'язані з формуванням конституційного ладу та особливо зі з'ясуванням часу (моменту) та критеріїв його виникнення, залишилися поза увагою дослідників та сприймаються багатьма занадто схематично або ж спрощено. Наукова доктрина конституційного ладу виявилася незавершеною та неповною, що наочно продемонстрували засідання Конституційної Асамблеї та її комісії, а також методологічні семінари, що проводилися з метою визначення головних напрямків трансформації Конституції, та засідання робочої групи з доопрацювання Концепції внесення змін до Конституції України.

А. Ф. Крижановський,

ректор Міжнародного гуманітарного університету, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРАВОВИЙ ПОРЯДОК: ПРЕДМЕТ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Щодо конституційного правового порядку у вітчизняній юриспруденції склалася досить парадоксальна ситуація. З одного боку, цей феномен настільки усталився у правовому житті сучасного суспільства, що ніхто, мабуть, не буде заперечувати факт його існування. З іншого, слід констатувати майже повну відсутність доктринальної теоретизації щодо природи і місця конституційного